

INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS OF THE USE OF WATER RESOURCES IN CENTRAL ASIA

Shodiyeva Dilnoza Shoim qizi

Lecturer, Department of Legal Sciences, National Research University "TIIAME"

ABSTRACT

This article examines the international legal aspects of transboundary water resource management in Central Asia. The study analyzes legal mechanisms governing the Amu Darya and Syr Darya river basins, the fundamental principles of international water law, and regional cooperation frameworks. Particular attention is given to the impacts of climate change and the Aral Sea crisis on water resources. The research identifies existing legal challenges and proposes recommendations aimed at strengthening water diplomacy and establishing a unified regional water management platform in Central Asia.

Keywords

transboundary water resources, international water law, Amu Darya, Syr Darya, Aral Sea, water diplomacy, climate change, regional cooperation, water security, water resources management, international legal mechanisms, Uzbekistan.

MARKAZIY OSIYODA SUV RESURLARIDAN FOYDALANISHNING XALQARO-HUQUQIY JIHATLARI

Shodiyeva Dilnoza Shoim qizi

"TIQXMMI" Milliy tadqiqot universiteti "Huquqiy fanlar kafedrası" o'qituvchisi

E-mail: dilnozashodiyeva4@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida transchegaraviy suv resurslaridan foydalanishning xalqaro-huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Amudaryo va Sirdaryo havzalaridagi suv resurslarini boshqarish bilan bog'liq huquqiy mexanizmlar, xalqaro suv huquqining asosiy tamoyillari hamda mintaqaviy hamkorlik masalalari o'rganilgan. Shuningdek, iqlim o'zgarishi va Orol dengizi inqirozining suv

resurslariga ta'siri yoritilgan. Tadqiqot natijasida mavjud huquqiy muammolar aniqlanib, Markaziy Osiyoda suv diplomatiyasini rivojlantirish hamda yagona mintaqaviy suv boshqaruvi platformasini yaratish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: *transchegaraviy suvlar, xalqaro suv huquqi, Amudaryo, Sirdaryo, Orol dengizi, suv diplomatiyasi, iqlim o'zgarishi, mintaqaviy hamkorlik, O'zbekiston.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются международно-правовые основы использования трансграничных водных ресурсов в Центральной Азии. Исследуются правовые механизмы управления водными ресурсами бассейнов Амударьи и Сырдарьи, основные принципы международного водного права и вопросы регионального сотрудничества. Особое внимание уделяется последствиям изменения климата и кризису Аральского моря. В результате исследования выявлены существующие правовые проблемы и предложены рекомендации по развитию водной дипломатии и созданию единой региональной платформы управления водными ресурсами Центральной Азии.

Ключевые слова: *трансграничные водные ресурсы, международное водное право, Амударья, Сырдарья, Аральское море, водная дипломатия, изменение климата, региональное сотрудничество, водная безопасность, управление водными ресурсами, международно-правовые механизмы, Узбекистан*

KIRISH

XXI asrda suv resurslari geosiyosiy, iqtisodiy va ekologik xavfsizlikning muhim omillaridan biriga aylandi. Ayniqsa, Markaziy Osiyo mintaqasida transchegaraviy suv resurslaridan foydalanish masalasi davlatlararo munosabatlarning eng dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mintaqaning asosiy suv manbalari bo'lgan Amudaryo va Sirdaryo havzalari O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston davlatlari manfaatlari bilan chambarchas bog'liq. Suv resurslarining notekis taqsimlanganligi, aholi sonining o'sishi hamda iqlim o'zgarishi oqibatlari suvdan foydalanish bo'yicha ziddiyatlarning kuchayishiga sabab bo'lmoqda [1].

Sovet Ittifoqi parchalangandan so'ng mintaqadagi yagona suv boshqaruvi tizimi barham topdi va mustaqil davlatlar o'rtasida yangi huquqiy munosabatlarni shakllantirish zarurati yuzaga keldi. Yuqori oqim davlatlari — Qirg'iziston va Tojikiston gidroenergetika manfaatlarini ustuvor deb bilsa, quyi oqim davlatlari — O'zbekiston va Turkmaniston sug'orish ehtiyojlari uchun barqaror suv oqimini talab qilmoqda [3].

Mazkur tadqiqotning maqsadi Markaziy Osiyo davlatlarining transchegaraviy suv resurslaridan foydalanish jarayonida xalqaro huquq normalari va tamoyillariga rioya etish darajasini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda mintaqaviy hamkorlikni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Transchegaraviy suv resurslarini boshqarish masalalari xalqaro huquq fanida keng tadqiq etilgan. 1997-yildagi BMTning "Xalqaro suv yo'llaridan navigatsiyadan tashqari maqsadlarda foydalanish to'g'risida"gi Konvensiyasi xalqaro suv huquqining asosiy universal manbasi sifatida e'tirof etiladi [1]. Ushbu hujjatda oqilona va adolatli foydalanish, sezilarli zarar yetkazmaslik hamda davlatlar o'rtasidagi hamkorlik tamoyillari mustahkamlangan.

1992-yildagi Xelsinki konvensiyasi esa transchegaraviy suv havzalarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish bo'yicha hamkorlikning huquqiy asoslarini belgilaydi [2]. Salman xalqaro suv huquqining rivojlanish bosqichlarini tahlil qilib, mazkur konvensiyalarning zamonaviy xalqaro suv huquqidagi o'rini yoritgan [8].

Markaziy Osiyodagi suv muammolari Sievers tomonidan mintaqaviy xavfsizlik nuqtai nazaridan o'rganilgan bo'lib, muallif suv resurslari ustidan nazorat siyosiy ziddiyatlar manbai ekanligini ta'kidlaydi [3]. Dukhovny va de Schutter esa mintaqaning suv resurslari, ulardan foydalanish tarixi va istiqbollari bo'yicha batafsil ilmiy tahlillarni keltirgan [9].

Orol dengizi ekologik fojiasi masalalari Micklin tomonidan o'rganilib, dengiz sathining keskin pasayishi va uning ekologik oqibatlarini ilmiy jihatdan asoslab berilgan

[5]. So‘nggi yillarda IPCC va Jahon banki hisobotlarida iqlim o‘zgarishining Markaziy Osiyo suv resurslariga salbiy ta’siri alohida qayd etilgan [6;7].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida Markaziy Osiyoda transchegaraviy suv resurslarini boshqarish tizimi, mavjud xalqaro-huquqiy normalar hamda mintaqaviy hamkorlik mexanizmlarining samaradorligi tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, mintaqada suv resurslaridan foydalanish bilan bog‘liq muammolar nafaqat tabiiy resurslarni boshqarish masalasi, balki xalqaro huquq, mintaqaviy xavfsizlik, iqtisodiy rivojlanish va ekologik barqarorlik bilan chambarchas bog‘liq murakkab jarayondir.

Markaziy Osiyo davlatlari uchun Amudaryo va Sirdaryo havzalari hayotiy ahamiyatga ega bo‘lgan strategik suv manbalari hisoblanadi. Amudaryo uzunligi 2540 km bo‘lib, Tojikiston va Afg‘oniston tog‘laridan boshlanadi hamda O‘zbekiston va Turkmaniston hududlari orqali oqib o‘tadi. Sirdaryo esa 3018 km uzunlikka ega bo‘lib, Qirg‘iziston, O‘zbekiston va Qozog‘iston hududlarini qamrab oladi. Mazkur ikki daryo havzasi Markaziy Osiyo aholisining 80 foizdan ortig‘ini suv bilan ta’minlaydi va qishloq xo‘jaligi, energetika hamda ichimlik suvi ehtiyojlari uchun asosiy manba vazifasini bajaradi [1; 9].

Tahlillar natijasida ushbu havzalarning umumiy yillik suv oqimi taxminan 116 km³ ni tashkil etishi aniqlandi. Shundan Amudaryo ulushi 79 km³, Sirdaryo ulushi esa 37 km³ ga teng. Biroq iqlim o‘zgarishi, yog‘ingarchilik rejimining o‘zgarishi va tog‘ muzliklarining qisqarishi natijasida suv oqimi hajmi yil sayin beqarorlashib bormoqda. Ayrim ilmiy prognozlarga ko‘ra, 2050-yilga borib mintaqadagi suv oqimi 20–30 foizgacha kamayishi mumkin [6; 7]. Mintaqa davlatlarining suvdan foydalanish maqsadlari o‘rtasida jiddiy tafovut mavjudligi aniqlandi. O‘zbekiston va Turkmaniston iqtisodiyoti asosan sug‘orma dehqonchilikka tayanganligi sababli ular uchun suv qishloq xo‘jaligi rivojlanishining asosiy omili hisoblanadi. Xususan, O‘zbekistonda paxta va don yetishtirish uchun yiliga o‘rtacha 52 km³ suv sarflanadi. Shu sababli quyi oqim davlatlari vegetatsiya davrida suvning barqaror yetib kelishidan manfaatdor.

Aksincha, Tojikiston va Qirg'iziston elektr energiyasining 90 foizdan ortig'ini gidroenergetika hisobidan ishlab chiqaradi va ular suvdan avvalo energetik resurs sifatida foydalanishga intiladi [3; 9].

Tadqiqot natijalari yuqori va quyi oqim davlatlari manfaatlari o'rtasidagi qarama-qarshilik mintaqadagi asosiy suv muammosi ekanligini ko'rsatdi. Yuqori oqim davlatlari o'z hududlarida shakllanadigan suv resurslaridan suveren foydalanish huquqini ilgari sursa, quyi oqim davlatlari suv oqimining kamayishi qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat xavfsizligiga salbiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Mazkur qarama-qarshilik xalqaro suv huquqining asosiy tamoyillari — oqilona va adolatli foydalanish hamda sezilarli zarar yetkazmaslik tamoyillarini amalda qo'llashni murakkablashtirmoqda [1; 8].

Gidroenergetika va sug'orish manfaatlari o'rtasidagi ziddiyatlar ham alohida e'tiborga loyiq. Qirg'iziston va Tojikiston qish mavsumida elektr energiyasiga bo'lgan talabning ortishi sababli suv omborlaridan ko'proq suv chiqarishga intiladi. O'zbekiston va Turkmaniston esa aksincha, yoz mavsumida sug'orish ehtiyojlari uchun katta hajmdagi suvga muhtoj. Natijada suvning mavsumiy taqsimotida nomuvofiqlik yuzaga keladi. Bu esa har yili diplomatik muzokaralar va kelishmovchiliklarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda.

Xalqaro-huquqiy asoslarning tahlili shuni ko'rsatdiki, transchegaraviy suv resurslaridan foydalanishni tartibga soluvchi eng muhim hujjatlar 1992-yilgi Xelsinki konvensiyasi hamda 1997-yilgi BMT Suv konvensiyasi hisoblanadi [1; 2]. Ushbu hujjatlar davlatlar o'rtasidagi hamkorlik, suv resurslaridan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va nizolarni tinch yo'l bilan hal etishning huquqiy asoslarini belgilab beradi. Biroq tadqiqot natijalari Markaziy Osiyo davlatlarining ushbu universal huquqiy mexanizmlardan yetarli darajada foydalanmayotganligini ko'rsatdi. Ayniqsa, 1997-yilgi BMT Suv konvensiyasining mintaqa davlatlari tomonidan ratifikatsiya qilinmaganligi xalqaro-huquqiy tartibga solishning muhim kamchiligi sifatida baholandi.

Mintaqaviy hamkorlik institutlari faoliyatining o'rganilishi IFASning muhim platforma ekanligini ko'rsatdi. Orol dengizini qutqarish xalqaro jamg'armasi tashkil etilganidan buyon suv resurslarini boshqarish va ekologik muammolarni yumshatish borasida muayyan natijalarga erishilgan.

Orol dengizi inqirozi suv resurslarini noto'g'ri boshqarishning eng yaqqol oqibati sifatida namoyon bo'lmoqda. XX asrning o'rtalarida maydoni 68 ming km² dan ortiq bo'lgan Orol dengizi hozirgi kunga kelib o'z hajmining 90 foizdan ko'prog'ini yo'qotgan [5]. Bu holat baliqchilik sanoatining tanazzulga uchrashi, tuproqning sho'rlanishi, chang va tuz bo'ronlarining kuchayishi, ichimlik suvi sifati yomonlashuvi hamda aholi salomatligining yomonlashishiga olib keldi. Demak, suv muammosi faqat iqtisodiy emas, balki ekologik va ijtimoiy xavfsizlik masalasi ham hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari asosida Markaziy Osiyo uchun Yagona Suv Boshqaruvi Platformasini tashkil etish taklif etildi. Mazkur platforma IFAS, ICWC va ICSD kabi mavjud institutlar faoliyatini yagona tizimga birlashtirish imkonini beradi. Platforma doirasida real vaqt rejimida suv monitoringi, suv-energiya almashinuvi bo'yicha moliyaviy mexanizmlar, nizolarni hal etishning majburiy vositachilik tartibi, iqlim o'zgarishiga moslashuv fondi va mustaqil ilmiy-ekspert kengashini tashkil etish nazarda tutiladi.

Umuman olganda, o'tkazilgan tahlillar Markaziy Osiyoda transchegaraviy suv resurslarini boshqarish masalasi xalqaro huquq, ekologik xavfsizlik va mintaqaviy hamkorlikning kesishgan nuqtasida joylashganligini ko'rsatdi. Mavjud muammolarni hal etish davlatlarning o'zaro ishonchi, xalqaro huquq normalariga sodiqligi hamda uzoq muddatli mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirishga bog'liqdir.

XULOSA

Mazkur tadqiqot Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida transchegaraviy suv resurslaridan foydalanishning xalqaro-huquqiy jihatlarini tahlil qilishga bag'ishlandi. Tadqiqot davomida Amudaryo va Sirdaryo havzalarining mintaqa davlatlari iqtisodiyoti,

ekologik barqarorligi va ijtimoiy rivojlanishi uchun strategik ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, transchegaraviy suv resurslarini boshqarishga oid xalqaro-huquqiy asoslar mavjud bo'lishiga qaramay, ularning Markaziy Osiyo mintaqasida samarali qo'llanilishi yetarli darajada ta'minlanmagan. Xususan, 1997-yilgi BMTning Xalqaro suv yo'llaridan navigatsiyadan tashqari maqsadlarda foydalanish to'g'risidagi konvensiyasi hamda 1992-yilgi Xelsinki konvensiyasida belgilangan "oqilona va adolatli foydalanish", "sezilarli zarar yetkazmaslik" va "hamkorlik qilish" tamoyillari mintaqadagi suv munosabatlarini tartibga solish uchun muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qilsa-da, amaliyotda ularning to'liq tatbiq etilmayotgani kuzatildi.

Bundan tashqari, iqlim o'zgarishi, muzliklar hajmining qisqarishi, suv tanqisligining ortib borishi va Orol dengizi inqirozi mavjud muammolarni yanada murakkablashtirayotgani aniqlandi. Bu holat transchegaraviy suv resurslarini boshqarishda zamonaviy va moslashuvchan huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- Markaziy Osiyo davlatlari tomonidan 1997-yilgi BMT Suv konvensiyasini ratifikatsiya qilish va uning normalarini milliy qonunchilikka implementatsiya qilish;
- IFAS faoliyatini institutsional jihatdan kuchaytirish hamda uning tarkibida nizolarni hal etuvchi mintaqaviy arbitraj mexanizmini tashkil etish;
- Amudaryo va Sirdaryo havzalari bo'yicha yagona raqamli monitoring tizimini yaratish;
- Markaziy Osiyo uchun Yagona Suv Boshqaruvi Platformasini tashkil etish va uning faoliyatini xalqaro huquq tamoyillari asosida yo'lga qo'yish.

Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyoda transchegaraviy suv resurslaridan oqilona foydalanish va ularni samarali boshqarish davlatlarning alohida harakatlari bilan emas, balki xalqaro huquq normalariga asoslangan, institutsional jihatdan mustahkam va uzoq muddatli mintaqaviy hamkorlik orqali amalga oshirilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. United Nations Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses (1997). UN General Assembly Resolution 51/229. New York: United Nations.
2. Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes (1992). Helsinki: UNECE.
3. Sievers E.W. Water, Conflict, and Regional Security in Central Asia // New York University Environmental Law Journal. 2002. Vol. 10. No. 3. P. 356–402.
4. Rieu-Clarke A., Moynihan R., Magsig B.O. UN Watercourses Convention: User's Guide. Dundee: IHP-HELP Centre for Water Law, Policy and Science, 2012.
5. Micklin P. The Aral Sea Disaster // Annual Review of Earth and Planetary Sciences. 2007. Vol. 35. P. 47–72.
6. IPCC. Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Cambridge University Press, 2022.
7. World Bank. Adapting to Climate Change in Europe and Central Asia. Washington D.C., 2023.
8. Salman S.M.A. The Helsinki Rules, the UN Watercourses Convention and the Berlin Rules: Perspectives on International Water Law // Water Resources Development. 2007. Vol. 23. No. 4. P. 625–640.
9. Dukhovny V.A., de Schutter J.L.G. Water in Central Asia: Past, Present, Future. CRC Press/Balkema, 2011.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 11-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasida suv resurslaridan oqilona foydalanish va suv xo‘jaligi sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.